

Belagat Kitaplarında Teşbihin Tanımı

Definition of the Simile According to Balāgha Works

Ahmet Zahid DEMİRCİLER¹

¹Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: A.Z.D. 0000-0002-0729-6567

ÖZ

Temel ifade şekillerinden olan teşbihin, çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı tanımlandığı görülmektedir. Bir tanımdan beklenen, tanımlananın tüm fertlerini kapsamayı ve bilhassa benzerleriyle olan sınırını belirgin biçimde çizmesidir. Bu çalışma teşbih kavramının tatminkâr bir tanımına ulaşmayı hedeflemektedir. Belagat ilimlerinin teorik üslubundan ötürü çalışmada bu sahaya ait eserlerdeki tanımlar esas alınmıştır. Sözü edilen eserler, teşbihi temelde ‘benzetme’, ‘ortak etme’ ve ‘ortaklık gösterme’ olarak tanımlamakta ve bu temel izahlar birtakım şartlarla sınırlandırmaktadırlar. Tanımların bazıları benzetmenin tarafları arasında haddizatında bir ilgi, ortak bir vasıf bulunmasını şart koşmuştur. Başka bazı tanımlara göre bu ortak vasıf tarafların birinde üstün olmalı veya vasfın tarafların birine ilgisi çok olmalıdır. Bazı tanımlarda ise istiare ve *tecrid*’in istisna edildiği görülmektedir. Teşbihin ‘benzetme’ olarak açıklanması Arapça asıllı kelimenin Türkçe sözlük anlamını vermekten ibarettir. Teşbih taraflarının arasında haddizatında bir ortaklık bulunmasını şart koşan tanımlar ise bazı teşbih türlerini dışarıda bırakır. Örneğin benzetme yönü *tahyîlî* olan teşbihlerde ortaklık, muhayyilenin yakıştırması; benzetme yönü *izaî* olan teşbihlerde zihnin bir kurgusudur. Ortak vasfın taraflardan birinde üstün olması veya vasfın tarafların birine ilgisinin çok olması şartları da bazı teşbih türlerinde geçerli olmayabilir. Örneğin *teşabühün* uygun düştüğü yerde yapılan teşbihlerde ve talep edilen bir şeyi açığa vurma amacıyla yapılan teşbihlerde ortak vasfın tarafların herhangi birinde üstün olması veya baskın olması gibi hususlar dikkate alınmaz. Kapalı veya açık istiare ve *tecridi* istisna eden tanımlara göre ise *teşbih* mutlak olarak ‘ortaklık gösterme’ olarak tanımlanmıştır. Adı geçen ifade şekilleri çıkarıldığında *teşbihe* benzeyen kullanışlar dışarıda bırakılmış olur. Bu tanım yukarıdaki diğer tanımlarda mevcut kayıtları içermediği için tüm teşbih türlerini kapsar.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk edebiyatı, belagat, beyan, tanım, tecrid, istiare

ABSTRACT

Similes are one of the most basic forms of expression and have been defined differently by different sources. This study aims to reach a satisfactory definition for simile with regard to Turkish and Arabic sources. Due to the theoretical approach of the *al-balāgha* [Rhetoric] disciplines, this study focuses on the definitions in the works from this field. These works define simile to basically mean “to compare,” “to associate,” and “to prove

Başvuru/Submitted: 19.05.2021 **Kabul/Accepted:** 26.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ahmet Zahid DEMİRCİLER (Ar. Gör. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye. E-posta: ahmed.demirciler@gmail.com

Atıf/Citation: Demirciler, A. Z. (2022). Belagat kitaplarında teşbihin tanımı. Korkmaz, F. (Ed.), 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 365-378). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.027>

an association,” and these fundamental explanations are limited to certain conditions. Some of the definitions stipulate an inherent relevance or common quality must exist between the parties of the simile. According to other definitions, this common quality must be superior in one of the parties, or the quality must have further relevance to one of the parties. Other definitions exempt *isti ‘āra* [metaphor] and *tajrīd* [abstraction]. The definition of simile meaning “to compare” involves giving the Turkish equivalent of a word derived from Arabic. Definitions that stipulate an inherent relevance to need to exist between the parties of a simile exclude certain types of similes. The conditions under which the common quality is superior in one of the parties or that the quality has more relevance in one of the parties may not apply to certain types of similes. According to the definitions that exclude *isti ‘āra* and *al-tajrīd*, the simile is ultimately defined as “to prove an association.” When the foregoing expressional forms are removed, similar simile uses are eliminated. In the end, this definition includes all kinds of similes.

Keywords: classical Turkish literature, *balāgha*, *bayān*, definition, *al-tajrīd*, metaphor

1. Giriş

Gündelik dilde de temel ifade şekillerinden olan teşbih, eski Türk edebiyatı geleneğinde şiir dilinin en belirgin özelliklerindedir. Bu itibarla klasik şiir incelemelerine zemin teşkil eder. Teşbihin unsurları, türleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmakta ve ortaya çıkan model şiir tahlillerinde kullanılmaktadır. “Edebî sanat” terimiyle karşılanan ifade şekillerinden metin incelemelerinde en çok kullanılan da teşbihtir¹. Tabii teşbihin mahiyetinin ve sınırlarının belirlenmesi teşbih konulu her türlü çalışmadan önce gelir. Terimin sözlük anlamı ‘benzetme’ olmakla beraber, bir şekilde benzetme anlamı taşıyan her üslup teşbih olarak adlandırılmamaktadır. Örneğin Ahmed Cevdet’in (2000, s. 111) *Belagat-i Osmâniyye*’sinde yer alan Âkif Paşa’nın

şeb midür bu yâ sevâd-ı âh-ı pinhânum midur
şem ‘-i meclis şu ‘le-i dâğ-ı nümâyânum midur

beytinde *şeb* ile *sevâd-ı âh-ı pinhân* arasında ve *şem ‘-i meclis* ile *şu ‘le-i dâğ* arasında benzerlik kurulduğu aşikârdır. Halbuki beyit *tecahül-i arife* örnek olarak zikredilmiştir. İfade şekilleri arasındaki bu gibi benzerlikleri ayırt edecek yegâne ölçü ise her birinin tanımlarıdır.

Teşbihi ele alan kaynaklar incelendiğinde birbirinden farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır. Bir tanımdan beklenen, tanımlananın tüm fertlerini kapsaması ve bilhassa benzerleriyle olan sınırını belirgin biçimde çizmesidir. Yine de öğretme gibi pratik birtakım maksatların öne çıkması sonucu tanımlar her zaman kendinden beklenen sağlamlığı göstermeyebilir. Bununla beraber teşbihin tanımlanması, hangi örnekleri kapsadığının tespiti noktasında belirleyicidir. Bu çalışmada çeşitli kaynaklarda yer alan, aralarında birtakım farklar bulunan tanımlardan hangisi veya hangilerinin teşbihin sınırlarını çizmede daha yeterli olduğu sorusuna cevap aranacaktır.

Teşbih; belagat, nakd, inşa ve edebiyat bilgisi kitaplarında işlenmektedir. Nakd literatürü, şairlere ve şiir okurlarına, inşa literatürü ise kâtiplere rehber olmak üzere meydana getirildiğinden teorik olmaktan çok pratik fayda gözetilerek tertip edilmiş eserlerdir². Belagat teorileri ise nahiv, mantık, kelim, fıkıh usulü gibi diğer disiplinlerle etkileşim içinde geliştiğinden ilmî bir yaklaşıma sahiptir. Bu özelliklerinden ötürü edebiyat terimlerinin sağlam tanımlarına kaynaklık etmeye nakd ve inşa literatürüne göre nispeten daha elverişlidirler. Bu ön kabulde çalışma belagat kitaplarındaki teşbih tanımlarıyla sınırlandırılmıştır.

2. Türk Belagat Kitaplarındaki Teşbih Tanımları

Belagat eseri olduğuna hükmedilen on bir kitaptaki³ teşbih tanımları aşağıdaki gibidir:

- 1 Belagat ve ilgili sahalara ait Türkçe bibliyografya için bkz. Keklik ve İnci (2020). Edebî sanatlar içinde tezlere en çok konu olanın teşbih olduğu tespiti de yazarlara aittir.
- 2 *Nakd* ilmine dair eserler içerdiği bazı ortak bahisler sebebiyle belagat eseri olarak değerlendirilmektedir. Fakat muhtevadaki ortaklıklarına rağmen iki sahaya ait eserlerde farklı bahisler de ele alınmaktadır. Gelişme seyirlerinde, kullandıkları üslupta ve konuları tasnif usulündeki farklılıklar dolayısıyla bunları ayrı ilim dalları olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Bu konudaki tartışma için bkz. Demirciler (2019). “Edebîyat bilgisi kitapları” ile kastedilen ise edebiyatta yenileşme hareketleriyle beraber meydana çıkan hem Avrupalı hem Müslüman geleneklerden izler taşıyan çalışmalardır.
- 3 Bu eserlerin tespitiyle ilgili olarak bkz. Demirciler (2019). Yukarıda atıf yapılan on bir eser dışında yakın zamanda telif edilen Shareef’in (2015) ve Duman’ın (2019) çalışmaları da belagati işlemektedir. Shareef, Kazvîni’nin eserini esas tutarak belagati tüm konu ve tasnifiyle ele almıştır. Duman ise belagatin beyan kısmını retorikle karşılaştırarak işlemiştir. Bununla beraber bu eserler belirli bir teşbih tanımı yapmaktansa yapılmış tanımlara yer vermeyi tercih ettikleri için bunlardaki tanımlar ayrıca alıntılanmamıştır.

Teşbîh, iki şey'i bir emrde müşterek itmektür hurûf-ı teşbîhden biriyle.

Ve dahı âgâh ol ki bir şey'i bir şey'e teşbîhüñ mânâsı -ki bu 'ilm-i beyân ol ma'nâ-ya delâletden bahş ider- hemîn ol iki şey'üñ bir emrde iştirâki degüldür. Zîrâ bu ma'nâya hod terkîb-i teşbîh ancak vaz'la delâlet ider. 'İlm-i beyânüñ hod vaz'la delâletden bahşı yokdur. Bil ki ma'nâ-yı teşbîh -ki 'ilm-i beyân aña delâletden bahş ider- terkîb-i teşbîh vaz' sebebiyle iki şey'üñ iştirâkine delâlet itdüğü cihetden ol terkîbden 'aql vâsıtasıyla alınan ma'nâ[-yı] zâ'iddür. Meşelâ disen ki "Zeyd aslan gibidür", bu terkîbden vaz' sebebiyle añlanan budur ki 'Zeyd aslana bahâdırılığda müşârikdür', ya'nî ikisinde bile cür'et varlığın. Bu arada 'aql añlar ki ol Zeyd'deki cür'eti aslandaki cür'et sûretinde muşavver itmişsün. 'İlm-i beyânüñ teşbîh tarîkînden bahşı bu soñrağı 'aql tarîkiyle alınan ma'nâ hayşiyetinden olur (Molla Lütfî, 1991, ss. 100, 102-103).

Teşbîh, bir şeyiñ diğeri bir şeyle bir ma'nâda müşâreketine delâlet etmesine derler ol delâlet isti'âre-i tahkîkiyye ve isti'âre-i bi'l-kinâye ve tecrîd tarîkiyle olmaya (Şirvânî, 2007, s. 66).

Bir şeye mezîd-i ihtisâş ve te'alluku olan vaşfda, diğeri şeyiñ, müşâreket ü mümâşeretine delâlet etmektedir (Ahmed Cevdet, 2000, s. 83).

Aralarında müşterek bir emr-i m'anevîniñ vücûdına mebnî iki şeyden birini diğeri-ne beñzetmektedir (Mîrdûhî-zâde, 1999, s. 154).

Teşbîh, keyfiyyetde kuvvet ve za'fca muhtelif iki şeyde mevcûd bir sıfatın iştirâki cihetiyle o şeylerin ednâsını a'lâsına benzetmektedir.

Bir emrin başka bir emrde ma'nâca iştirâki üzre mütekellimin delâletidir, diye tarif olunmuşdur. Burada maksad bir emrin ma'nâda başka bir emre delâletde bir vechle iştirâkidir ki isti'âre-i tahkîkiyye ve isti'âre-i bi'l-kinâye ve tecrîd suretiyle olmaya.

Teşbîh-i hakîkî nefslerinde müttefik iki şeyin birini diğeri-ne benzetmektedir. Teşbîh-i mecâzî bizzat muhtelif iki şeyi bir müşterek ma'nâda cem' etmektir (Diyarbakırlı, 2009, ss. 209-210).

Bir şeyin ziyâde-i ihtisâsı olan vaşfına diğeri bir şeyin müşâreketine delâlet etmekten ibâretidir (Manastırlı, 2009, s. 360).

Teşbîh bir şey'i vaşfda müsteregi olan diğeri bir şey'e beñzetmektedir (Ruşuklu, 2016, s. 92).

İki şey beyninde bir münasebet bulunmak şartıyla birini diğeri-ne benzetmektedir (İbnü'l-Kâmil, 2012, s. 50).

Teşbîh bir nesneyi bir nesneye beñzetmek ma'nâsınadır (Mihalicî, 2018, s. 502).

Lafızların, bir şeyin üst dereceyi bulan bir vasıfta diğeri bir şeyle ortaklığına delâlet etmesi «teşbîh» adını alır (Bilgegil, 1980, s. 134).

Teşbih, aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir (Saraç, 2004, s. 119).

Verilen tanımlar incelendiğinde teşbihin en temel hâliyle ‘benzetme’, ‘ortak etme’ veya ‘ortaklık gösterme (delalet)’ yüklemleriyle tanımlandığı görülmektedir. Bu temel tanımlara belagatçiler birbirlerinden farklı kimi şartlar getirerek tanımlarını sınırlandırmışlardır. Aşağıda tanımlar, yüklemlerine göre üç başlık altında sınıflandırılacak, yüklem ve yükleme getirilen sınırlandırmalar incelenecektir.

3. Teşbihin ‘Benzetme’ Olarak Tanımlanması

Teşbihin ‘benzetme’ olarak tanımlanması (Mîrdûhî-zâde, Diyarbakırlı, Rusçuklu, İbnü ’l-Kâmil, Mihâlicî, Saraç) Arapça asıllı kelimenin Türkçe sözlük anlamını vermekten ibarettir. Herhangi bir Arapça-Türkçe sözlüğe müracaat edildiğinde “التشبيه (al-taşbîh)” masdarının Türkçe karşılığının ‘benzetmek’ olduğu görülür (bkz. Mütercim Âsım, 2013). Mantıkçıların *lafzî tanım* sözlük bilimcilerin *eşanlamlılarla tanımlama (synonymous definitions)* olarak adlandırdıkları türe girer (bkz. Ebherî ve Alp, 2010, s. 21; Gökter Gençer ve Yavuzarslan, 2020). Bu tür tanımlar açıklayıcı ve öğretici olsa da bir tanımdan beklenen faydayı hasıl etmezler. Dolayısıyla “benzetme” üzerine temellendirilen tanımların diğer şartlarının ne olduğu itibara alınmaksızın teşbihin aranan yeterli tanımı olmadıkları söylenebilir. “Benzetme” şeklinde tanımlandıktan sonra da herhangi bir şart getirilmezse giriş kısmındaki örnekten hatırlanacağı üzere çok farklı ifade şekillerini bünyesinde toplayacaktır.

4. Teşbihin ‘Ortak Etme’ Olarak Tanımlanması

Teşbahi temelde ‘ortak etme’ olarak niteleyen tek tanım Molla Lütü’ye aittir. Bununla beraber biraz düşünülürse “ortak etme” ve “ortaklık gösterme”nin anlamlarının aynı olduğu görülür. Her ikisinde de birden fazla nesne arasında bir fail tarafından ispat edilen bir ortaklıktan söz edilmektedir. Molla Lütü, bu ortaklığı diğerlerinden ayırmak için “teşbih edatları” ile olmasını şart koşmuştur. Her ne kadar verdiği örneklerde “gibi” ve “güya” edatlarını kullanmış olsa da teşbih edatlarının tam hangileri olduğuna açıklık getirmemiş, teşbih edatının tanımını da yapmamıştır. Bu durumda tanımlanan kavramı, tanımın içinde kullanmış olmaktadır. Mantıkçıların “devir” olarak adlandırdığı bu kısır döngüden sözlük bilimciler de bir tanımda kaçınılması gerektiğini söyler (Ebherî ve Alp, 2010, ss. 19-20; Gökter Gençer ve Yavuzarslan, 2020, s. 397). Dolayısıyla tanım bu hâliyle teşbihin yeterli bir tanımı olamamaktadır. Molla Lütü’nin bu tanımı, Tefâtânî’nin (2020, s. 45) *Mutavvel*’deki tanım teklifini hatırlatmaktadır. Fakat Tefâtânî “teşbih edatları” yerine “kâf⁴ ve benzerleri” ifadesini kullanmıştır. Molla Lütü de Tefâtânî’nin “ve benzerleri” ifadesindeki kapalılığı ortadan kaldırmak için “teşbih edatları” tabirini kullanmış olabilir. Bununla beraber bu tadilin tanım teklifindeki kapalılığı ortadan kaldırdığı söylenemez.

Molla Lütü, teşbihin sözlük anlamını yukarıdaki gibi tanımladıktan sonra bir belagat terimi olarak ne anlama geldiğini açıklar. Terim olarak teşbih, zihnin teşbih ifade eden cümleden çıkardığı dolaylı manadır. Bu mana benzetilendeki niteliğin, kendisine benzetilendeki nitelik

4 Kâf harfî, Arapça benzetme edatıdır.

gibi düşünülmesidir. Fakat müellif bu tanımını herhangi bir şartla sınırlandırmamıştır. Bu durumda tanımına *istiare* ve *tecrîd* de dâhil olur (bkz. Bölüm 5.4). Çünkü bu iki ifade biçiminde de iki nesne ortak edilir ve zihin birinin niteliğini diğersinin niteliği gibi düşünür. Dolayısıyla bu tanım teşbih ve benzer ifade biçimleri arasında sınır çizmemektedir. Bu durumda Molla Lütfî'nin ikinci tanımının da teşbihin tam olarak tanımlanması için yeterli olmadığı söylenebilir.

5. Teşbihin 'Ortaklık Gösterme' Olarak Tanımlanması

a. Delalet

Teşbihi temelde 'ortaklık gösterme' olarak belirten tanımların diğers şartlarına geçmeden 'ortaklık gösterme' olarak tercüme ettiğimiz “الدلالة” (*al-dalālah*)” kelimesini incelemek yerinde olacaktır. *Teşbihin* Arapça tanımlarında yer alan *al-dalālah* kelimesinin (Kazvîni, 2012, s. 408) Türkçeye 'delalet' şeklinde tercüme edildiği görülmektedir (Şirvânî, Ahmed Cevdet, Diyarbakırlı, Manastırlı, Bilgegil). Fakat Türkçeye Arapçadan geçen bu kelimenin iki dildeki kullanılışı arasında farklılık vardır. Teftâzânî'nin (2020, s. 44) kelimeyi açıklarken tanık gösterdiği “دللت فلانا على كذا” (*dalaltu fulānan 'alā kazā*)” cümlesi 'Falana şurayı delalet ettim.' şeklinde Türkçeye çevrilmez çünkü kelime Türkçede iki nesne alamamaktadır. Oysa tanıkta görüldüğü üzere Arapçada bu mümkündür. Dolayısıyla Arapça “التشبيه، الدلالة على مشاركة أمر لأمر آخر في معنى” (*al-taşbîh, al-dalālah 'alā muşāarakati amrin li-amrin āḥara fî ma'nan*)” ifadesi Türkçeye 'Teşbih, bir şeyin başka bir şeye bir manada ortaklığına delalettir.' diye tercüme edildiği vakit bu ortaklığa delalet edenin sözü edilen şeylerin kendisi olduğu sanılabilmektedir (bkz. Bilgegil). Oysa tanımdaki *al-dalālah* mastarının faili konuşan kişidir. Bunu Diyarbakırlı'nın 'mütekelimin delaleti' şeklindeki tercümesinde görmek mümkündür. Bu sebeple kelimenin iki nesne alabilen “göstermek” fiiliyle Türkçeye tercüme edilmesi tanımın anlaşılması bakımından daha uygun olacaktır. Tabii tanımdaki gibi iki nesne alan bir fiil değil de isim olarak kullanıldığında Türkçedeki “delalet” kelimesiyle karşılanmasında bir beis yoktur. “Delalet”in Türkçede de yüklenmiş olduğu terim anlamı göz ardı edilmemelidir.

Birçok teşbih tanımının temelini oluşturan “delalet” kelimesiyle ilgili bu izahtan sonra belagatçilerin bu tanıma koştukları birbirinden farklı şartlar değerlendirilebilir. Tanımların bazıları benzetmeye konu olan taraflar arasında haddizatında bir ilgi, ortak bir vasıf bulunmasını şart koşturmuştur. Yine bazı tanımlara göre bu ortak vasıf tarafların birinde üstün olmalı veya vasıf tarafların birine ilgisi çok olmalıdır. Bazı tanımlar ise bu delaletin *istiare* ve *tecrîd* türünden olmaması gerektiğini belirtmiştir.

b. Tarafların Arasında Ortaklık Bulunma Şartı

Teşbih taraflarının arasında haddizatında bir ortaklık bulunmasını şart koştan tanımlar (İbnü'l-Kâmil, Rusçuklu, Mîrdûhî-zâde, Saraç) bazı teşbih türlerini dışarıda bırakır. Bunlar benzetme yönleri *taḥyîlî* ve izafî olan teşbihlerdir.

i. Benzetme yönünün *taḥyîlî* olması

Teşbihte ortak olan nitelik taraflarda hakikaten var olabileceği gibi (*tahkîkî*) yakıştırmaca da olabilir (*taḥyîlî*). Örneğin “aşığın bahtı” “zülfi yâr”e benzetildiği zaman iki taraf arasında

‘siyahlık’ta ortaklık kurulmuş olur. “Zülf-i yâr” gerçekten siyahtır. Fakat soyut bir mefhum olan “baht”ın “siyah” olmakla nitelenmesi muhayyilenin yakıştırmasıdır. Benzetme yönünün bu bakımdan sınıflandırılması bir istisna olmayıp belagat kitaplarının çoğunda görülebilir. Molla Lütfi ve Diyarbekirli dışındaki Türk belagatçileri eserlerinde *tahyîlî* benzetme yönüne yer vermişlerdir. Örnekleri aşağıdaki gibidir:

“*ilm[i] ihtidâda nûra ve cehli ‘adem-i ihtidâda zulmete teşbîh gibi’*” (Şirvânî, 2007, s. 68)

“*o siyeh-çerde āha mā’ildir
nûr amma siyāha mā’ildir*” (Ahmed Cevdet, 2000, s. 86)

“*Parlaklıkda fikriñ güneşe teşbîhi*” (Mîrdûhî-zâde, 1999, s. 166)

“*cehldir âdeme zindân-ı belâ
ki düşenler göremez rûy-i refâh*” (Manastırlı, 2009, s. 367)

“*Fûlan şairin kuvve-i müfekkiresi güneş gibidir*” (İbnü ’l-Kâmil, 2012, s. 53)

“*Ölüm pençesinden kimse kurtulmaz*” (Mihalicî, 2018, ss. 503, 511)

“*O köylü kızının duyguları, Çobançeşmesi suyu kadar berraktı*” (Bilgegil, 1980, s. 148)

“*Ahmet hoca ilimde ummandır*” (Saraç, 2004, s. 120)

“*Gecenin karanlığında parlayan yıldızlar, sanki aralarında bid’at zuhur eden sünnetlerdir*” (Shareef, 2015, s. 293)

Yine bu örneklerde görülen *ilimde ihtida, cehalette adem-i ihtidâ, âhda siyahlık, fikirde parlaklık, cehalette karanlık, müfekkirede aydınlık, duygularda berraklık, ilimde derinlik* olması hakiki değildir. Bunlar ilgili kavramlara muhayyilenin yakıştırdığı hayalî niteliklerdir. Esasında cahil kimse cehaleti sebebiyle karanlıkta yürüyen ve nereye gideceğini bilemeyen, başına gelecek bir kötülükten emin olamayan kimseye; dolayısıyla cehalet de karanlığa benzetilmiştir. Tam tersi bir akıl yürütmeye ilim de aydınlığa benzetilmiştir. Bu benzetmelerin yaygınlaşmasıyla siyah cehaletin, aydınlık ilmin bir sıfatı gibi hayal edilmeye başlanmıştır (Teftâzânî, 2020, s. 56). *Fikirdeki ve müfekkiredeki aydınlık* da yine aynı hayalin farklı tezahürleridir. *Âhda siyahlık* hayal edilmesi aşığın gönlündeki hararetin yangına benzetilmesine dayanıyor olmalıdır. *Duygulardaki berraklık* gönül ile su arasında kurulan benzetmeyle açıklanabilir. Dolayısıyla *ilim ve nur, âh ve ‘duman’, ‘cehalet’ ve zindan, müfekkire ve güneş, duygu ve su, ‘alim’ ve umman, gecedeki yıldızlar ve bidatler arasındaki sünnetler* arasında haddizatında bir ilgi, ortak bir vasıf yoktur. Eğer teşbihin tanımı taraflar arasında haddizatında ortaklık bulunmasıyla sınırlandırılacak olursa verilen örneklerin teşbih sayılmaması gerekir.

ii. Benzetme yönünün *izafî* olması

Aynı şart koşulduğunda tanımın dışında kalacak olan bir tür teşbih de benzetme yönü *izafî* olanlardır. Bu tür teşbihler belagat kitaplarında ‘örtüklüğü giderme’de “delil”in “güneş”e

benzetilmesiyle örneklenmiştir⁵. ‘Örtüklüğü giderme’, “delil”in veya “güneş”in özünde mevcut olmayıp aklın farz ettiği bir nitelik olduğundan *izafî*dir. Dolayısıyla “delil” ve “güneş” arasında haddizatında bir ilgi, ortak bir vasıftan söz edilemez.

c. Ortak Vasfın Taraflarda Nisbî Üstünlüğü

Ortak vasfın taraflardan birinde üstün olması veya vasfın tarafların birine ilgisinin çok olması şartları (Ahmed Cevdet, Diyarbakırlı, Manastırlı, Bilgegil) da bazı teşbih türlerinde geçerli olmayabilir. Bunlar *teşabüh* uygun düşmesine rağmen teşbihin tercih edildiği örnekler ile *izhâr-ı matlûb* olarak adlandırılan teşbihlerdir.

i. Teşabüh

İki taraf arasında gösterilen ortaklığın taraflara ilgisi bazen eşit derecededir. Bu durumda teşbih terk edilerek taraflar arasında *teşabüh* yani benzeştirme gerçekleştirilir. Bununla beraber *teşabüh*ün uygun düştüğü durumlarda da herhangi bir sebeple teşbih tercih edilebilir (bkz. Ahmed Cevdet, 2000, s. 85; Bilgegil, 1980, ss. 153-154; İbnü ’l-Kâmil, 2012, s. 50; Mîrdûhî-zâde, 1999, s. 162; Saraç, 2004, s. 122; Şîrvânî, 2007, ss. 76-77). Bu tür teşbihlerde taraflardan biri diğerine göre mübalağalı düşünülmez (Diyarbakırlı, 2009, ss. 226-227). Zira mübalağalı düşünülmediği takdirde arada *teşabüh* uygun olmaz. Türk belagatçilerinin içinde bu konuya ayrıntılı biçimde bir tek Diyarbakırlı değinmiştir. Kendisinin de *Telhîş*’ten aktardığı örnek *gurre* ‘akıtma, nişane’ ile “sabah”ın benzeştirilmesidir (bkz. Kazvîni, 2012, ss. 446-448). Bu iki terim arasında *teşabüh*ün uygun olması için, aradaki ortaklığın ‘parlak bir şeyin kendisinden daha karanlık bir şey içinde görünmesi’ olarak tespiti şarttır. Böylelikle her iki terim birbirine benzetilebilir. Fakat bağlama uymak yahut taraflardan birini vurgulamak gibi bir sebeple *teşabüh* yerine teşbih tercih edilebilir. Örneğe dönülecek olursa taraflar arasındaki benzetme yönü ‘parlak bir şeyin kendisinden daha karanlık bir şey içinde görünmesi’ olarak tespit edildikten sonra “gurre”nin “sabah”a veya “sabah”ın “gurre”ye teşbih edilmesi böyle bir tercih olur. Bu tarz bir teşbih, tarafların herhangi birinde bir üstünlük olmadığından, yukarıdaki şart dolayısıyla teşbih tanımının dışında kalır.

ii. İzhâr-ı matlûb

Ortak vasfın tarafların herhangi birinde üstünlüğü veya baskınlığının dikkate alınmadığı bir diğer teşbih türü talep edilen bir şeyi açığa vurma maksadıyla yapılan teşbihlerdir. *İzhâr-ı matlûb* olarak adlandırılan bu tür teşbihler, belagat kitaplarında “dolunay”ın veya “aydınlık yüzlü bir kimse”nin karnı aç biri tarafından “beyaz pide”ye veya “çörek”e benzetilmesiyle örneklenmiştir (bkz. Ahmed Cevdet, 2000, s. 94; Bilgegil, 1980, s. 153; Diyarbakırlı, 2009, s. 229; Duman, 2019, s. 515; Mîrdûhî-zâde, 1999, s. 162; Shareef, 2015, s. 305; Şîrvânî, 2007, s. 76). Benzetme “çörek”in herhangi bir nitelikte diğer taraftan üstünlüğünü değil, benzetenin karnının aç olduğunu ima eder. Mîrdûhî-zâde diğerlerinden farklı olarak aşağıdaki örnekleri vermiştir⁶:

5 Bu örnek, Kazvîni’ye (2012, s. 424-425) aittir. Türk belagat kitapları da aynı örneği tekrar etmişlerdir (bkz. Bilgegil, 1980, s. 144; Diyarbakırlı, 2009, s. 213; Shareef, 2015, s. 294; Şîrvânî, 2007, s. 69).

6 Dolunay ve çörek teşbihinin dışında *izhar-ı matlub* örneği veren diğer isim Duman’dır (2019, ss. 515-516). Müellif, Şeyhülislam Yahya’nın

*ğurre-i rûzeyi gördüm felegüñ bāmında
bir kenārı güzele beñzer Oruç nāmında*

*ey büt-i ‘aṭṭār baña ḥāl-i müşkîniüñ gibi
‘anber olsun da biraz ḥām olsa da māni’ degil*

Birinci beyitte Ramazan hilâlini gören şair, bunu arzuladığı Oruç adlı mahbuba benzetir. İkinci beyitte amber almak için aktar dükkanına giren şair istediği amberi aktardaki mahbubun benine benzeterek onu arzuladığını haber vermiş olur. Bu örneklerde de şairin kastı tarafların birinin üstünlüğünü belirtmek değil mahbuba olan arzusunu dile getirmektir. Dolayısıyla “ortak vasfın taraflardan birinde üstün olması veya taraflardan birine ilgisinin çok olması” şart koşulduğu zaman bu örnekler teşbih tanımının dışında kalmış olur.

d. Ortak Vasfın İstiare ve Tecrid Türünden Olmaması

Taraflar arasındaki ortaklığı göstermeye koşulan diğer bir şart bu ortaklığın *kapalı* veya *açık istiare* ve *tecrid* türünden olmamasıdır (Şirvânî, Diyarbakırlı). Bu tanım yukarıdaki diğer tanımlarda mevcut kayıtları içermediği için tüm teşbih türlerini kapsar. *İstiare*ler ve *tecrid*in istisna edilmesiyle de tanıma dâhil olabilecek benzer kullanışlar dışarıda bırakılmıştır.

i. İstiare

İstiare, alakası müşabehet olan mecaz olarak tanımlanmaktadır (Ahmed Cevdet, 2000, s. 94; Bilgegil, 1980, s. 154; Diyarbakırlı, 2009, s. 239; Manastırlı, 2009, s. 360; Mihalicî, 2018, s. 493; Molla Lütü, 1991, s. 103; Rusçuklu, 2016, s. 96; Saraç, 2004, s. 109; Şirvânî, 2007, s. 79). Teşbihle karşılaştırılarak tanımlanması da oldukça yaygındır (bkz. Bilgegil, 1980, ss. 154, 159, 160; İbnü ’l-Kâmil, 2012, s. 55; Mirdûhî-zâde, 1999, s. 171,172; Saraç, 2004, ss. 110, 111; Şirvânî, 2007, ss. 81, 82). Buna göre bir ibaredeki teşbihte benzetilen unsur çıkarılıp yerine kendisine benzetilen ikame edilirse açık istiare meydana gelir; eğer çıkarılan unsur kendisine benzetilen ise benzetme kapalı istiare adını alır. Teşbih ile arasındaki bu benzerlik sebebiyle Şirvânî ve Diyarbakırlı’nın tanımlarında istiare istisna edilmiştir. İstiareye örnek verilebilecek “*Hamamda bir arslan gördüm*”, “*Ölüm pençelerini geçirdi*” ibarelerinden *arslan* ile ‘cesur bir kimse’ ve *ölüm* ile ‘yırtıcı hayvan’ arasındaki ortaklığa ulaşılabilir. Bu da teşbihin tanımındaki “ortaklık gösterme”yi çağrıştırmaktadır. İstiaresinin istisna edilmesiyle de iki terim arasında oluşabileceği düşünülen karışıklığın önüne geçilmiştir.

āb-ı ḥayvān olsa da vaşlın getirmem yādıma
ḥaylî demdür şîşe-i ḥāṭırda vardur inkişār
beytini, Vecdî’nin
nāmına mürde iken virdi ḥayāt-ı edebî
āb-ı ḥayvān dimesün bādesine Cem ne disün
beytini ve Veled Çelebi’nin
kıpırmızı fesle kara çehreyle ömürsün
Anber lala güyâ ucu âteşli kömürsün

beytini de *izhâr-ı matlûb* örnekleri arasında saymıştır. Birinci beyitte *vaşl*, ikinci beyitte *bāde*, *āb-ı ḥayvāna* benzetilmiştir. Üçüncü beyitte ise ‘kırmızı fesli, kara çehreli’ Anber Lala, *ucu ateşli kömüre* benzetilmiştir. Bu teşbihlerde şairlerin maksadı kendisine benzetilenlerle değil benzetilenlerle ilgilidir. Birinci beyitte vurgulanan *vaşlın* ‘dirilticilik’ niteliği, ikinci beyitte *bādenin* ‘dirilticiliği’dir. Son beyitte de şairin kastı *Anber Lala*’yı tasvir etmektir. Bunların hepsi benzetilen unsurlardır. Halbuki *izhâr-ı matlûb*da benzetenin maksadı kendisine benzetilenin vurgulanmasıdır.

ii. Tecrid

Diyarbakırlı ve Şirvânî'nin teşbih tanımından istisna ettikleri diğer ifade şekli *tecrîd*'in teşbih ve istiarenden farklı olduğunu Molla Lütfî (1991, s. 109) de özellikle vurgulamıştır. Teşbih ve istiareyle karıştırılmaması istenen *tecrîdî* Bilgegil (1980, s. 249) şöyle tanımlar⁷: “bir mübalağa nüktesinden dolayı, nitelendirilmiş bir şeyden aynı nitelikteki diğer bir şeyi çıkarmak demektir”. Diğer bir deyişle *tecrîd*, bir nesneyle beraber bir nitelikte onunla ortaklığı olan başka bir nesne farz etmeye denir. *Tecrîdî* teşbihten ayırt etmede Molla Lütfî'nin tasviri de oldukça faydalı olacaktır. Buna göre taraflar metinde mevcut olmalı ama birbirine yüklenmesi sarıh olmamalı bağlamdan anlaşılmalıdır (bkz. Dipnot 7). Kavzîni (2012, ss. 585-590) *tecrîd* için yedi türde örnek sıralar. Türk belagat kitaplarında ise bunlardan dördüne benzer örnek bulunmaktadır⁸.

7 Rusçuklu (2016) *tecrîde* yer vermemiş, Diyarbakırlı (2009, s. 267) tanım yapmamıştır. Diğer tanımlar şu şekildedir: “*Tecrîd* oldur ki bir şey'i bir şey'e haml edüb şarih oldur diyü hükm itmeyeler lakin ol şey'i bir vehile söyleyeler ki oldur demek yirine ola. ... İmdi bu *tecrîd* ne isti 'aredür zîrâ müşebbeh mezkûrdur ve ne teşbih'dür. Bes delâlet-i 'aqliyyede bu dahı bir tarîk-i âhârdur” (Molla Lütfî, 1991, s. 109).

“Bu da zî-sıfat olan bir emrden yine ol sıfatda emr-i mezbûra mümâsil emr-i âhar intizâ'ına dirler” (Şirvânî, 2007, s. 90).

“Ba'zen mütellim kendisinden bir şahş *tecrîd* ile aña ya'ni kendi kendiyeye hitâb eyler. Buna *tecrîd* denilir” (Ahmed Cevdet, 2000, s. 36).

“İşlâhça mübalağa nüktesine mebnî bir emr-i zî-sıfatdan dîgerini nez' ve *tecrîd* etmekdir” (Mîrdûhî-zâde, 1999, s. 194).

“Zî-sıfat olan bir emrden o vasfda emr-i mezkûra mümâsil bulunan emr-i âharı intiza etmekdir” (Manastırlı, 2009, s. 452).

“İnsândan gayrı kâffe-i muhlûkât, hattâ bizzat mütellim, nefsinî şahs-ı âhar makâmına ikâme ile envâ-ı mükâlemâtda bulunmakdır” (İbnü 'l-Kâmil, 2012, s. 63).

“bir belâgat terimi olarak söz söyleyenin insan dışındaki bir canlıya, herhangi bir eşyaya, nesneye insanmışçasına hitap etmesine, bir başka insan veya bir başka varlık yerine koyarak gönlüne, kendisine söz söylemesine denir (Saraç, 2004, s. 175).

Şirvânî ve Manastırlı'nın tanımları Bilgegil'in yukarıda verilen tanımıyla örtüşmektedir. Mîrdûhî-zade'nin tanımı da bu tanımlara oldukça benzemekle birlikte *nez'* ve *tecrîd* edilecek diğer *emrin* ne olduğunu açıklamamıştır. Halbuki bu dört tanıma kaynaklık etmiş olan Kazvîni'nin (2012, ss. 585-587) tanımı şöyledir: “التجريد وهو أن ينتزع من أمر ذي صفة أمر آخر” (al-tacrîdu an yuntaza 'a min amr zî-sıfat amr âhara mişluhû fihâ mübalağah li-kamâlihimâ fihî) “*Tecrîd* herhangi bir sıfatla muttasıf olan bir emirden adı geçen sıfata benzer ve denk bir başka işin, mübalağa nedeniyle çıkarılmasıdır”. Aksoy'un *benzer* ve *denk* biçiminde tercüme ettiği *mişluhû* kelimesi Mîrdûhî-zade'de olmadığından tanımı eksik kalmıştır. İbnü 'l-Kâmil ve Saraç'ın tanımları ise *tecrîd* türlerinden bazılarını tasvir etmektedir.

8 Türk belagat kitapları Kazvîni'ninkilerle benzeşmeyen türde örnekler de vermiştir. Bunlardan biri Şirvânî'nin (2007, s. 90) örneklerinden

nergis ol hûnh'ârsız 'ayn-ı zarar dur çeşmüme
câm-ı mey dildârsız hûn-ı cigerdür çeşmüme

beytidir. Fakat burada *câm-ı mey* özne ve *hûn-ı ciger* yüklemidir. Taraflar birbirine doğrudan nispet edilmişlerdir. Dolayısıyla bu *tecrîd* değil teşbih olmalıdır.

Kazvîni'nin zikretmediği fakat birçok Türk belagat kitabında *tecrîd* türlerinden sayılan bir örnek daha vardır (bkz. Mîrdûhî-zâde, 1999, s. 195; Diyarbakırlı, 2009, ss. 267-268; İbnü 'l-Kâmil, 2012, s. 64; Bilgegil, 1980, s. 250; Saraç, 2004, ss. 175-176). Bu türe ait tespit edebildiğimiz ilk tanım Mîrdûhî-zade'ye ait olup Bilgegil tarafından şöyle sadeleştirilmiştir: “Söz söyleyenin son dereceyi bulan hayretinden dolayı, dilsiz bir varlığa şahıs hüviyeti vererek ona hitâb etmesidir.”. Mîrdûhî-zade'nin buna verdiği örneklerden biri Fuzûlî'nin

şabâ âgyârdan pinhân gamum dildâre izhâr it
hâbersiz yârümi hal-i hârâbumdan hâberdâr it

matla'ı ve aynı gazele ait başka üç beytidir. Tanımdan da anlaşıldığı gibi müellif, şairin *sabâ* rüzgârına seslenmesini *tecrîd* olarak değerlendirmiştir. Bu örneğin kapalı istiarenden farkının ne olduğu ve niçin *tecrîd* olarak adlandırıldığı anlaşılmalıdır. Tıpkı kapalı istiarede olması gerektiği gibi kendisine benzetilen taraf metinde yer almamış, bunun bir niteliği benzetilen tarafa nispet edilmiştir.

Türk belagat kitaplarından ikisine mahsus bir *tecrîd* örneği daha vardır. Mîrdûhî-zade (1999, s. 194) “*Zeyd* gibi rezil bir adama ben biç yüz verir miyim?” örneğini bir tür *tecrîd* kabul etmiştir. Cümlede *Zeyd* gibi rezil bir adamdan söz edilmektedir. *Zeyd* ve bu *bir adam* rezillik sıfatında ortaktır. Fakat iki taraf arasındaki nispet teşbih edatı olan *gibi* ile sağlanmıştır. Dolayısıyla *tecrîd* olarak değerlendirilmemesi daha isabetlidir. Ayrıca bu minvalde Arapça “مثلک لا ییحل” (*mişluka lâ yabhul*) “Senin gibi biri/benzerin cimrilik yapmaz” ve “لا یجود” *gayruka lâ yacūd* “Senden başkası cömertlikte bulunmaz” cümlelerini Kazvîni ve Teftâzânî (2020, ss. 341, 345-348) incelemiş fakat *tecrîd* olduklarına dair bir yorumda bulunmamışlardır. Bu tür bir örnek Bilgegil'de (1980, s. 251) de vardır.

1. Tecrid türlerinden ikisini Diyarbakırlı'nın (2009, s. 268) Nedîm'den verdiği örnekte görmek mümkündür:

*ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçün hāmūşsın
sende evvel çok nevâlar güft-ü-gûlar var idi*

Şair burada kendisiyle şeydâlık ve 'şakıma' niteliklerinde ortak olan bir bülbülün varlığını farz etmektedir. Şeydâlık ve 'şakıma' benzetme yönü olarak düşünüldüğünde bu teşbihe oldukça benzemektedir. Teşbihten farkı bülbül-i şeydâyı şair benzetilen taraf olan birinci şahsa yüklememiştir. Bu nispet bağlamdan çıkarılmaktadır. Benzetilen birinci şahıs metinde lafzen geçmese de sözün söyleyeni gerektirmesi bakımından delalet olarak vardır.

2. Beyitteki diğer tecrid ise şairin *ey Nedîm* diyerek kendine seslenmesidir. Böylece şair kendisiyle *evvel çok nevâlar* söyleyip de sonradan *hāmūş* olma niteliğinde ortak ikinci bir kişinin varlığını farz etmiş olur. Bu ikincisi Türk belagat kitaplarında en çok örneklenen tecrid türüdür (bkz. Ahmed Cevdet, 2000, s. 36; Bilgegil, 1980, ss. 250-251; Diyarbakırlı, 2009, s. 268; İbnü 'l-Kâmil, 2012, s. 64; Manastırlı, 2009, ss. 453-454; Mirdûhî-zâde, 1999, s. 196; Saraç, 2004, s. 176; Shareef, 2015, s. 386). Hatta Ahmed Cevdet'in bahsettiği tek tecrid türü budur. Burada da yukarıdaki örnekte olduğu gibi benzetilen taraf 'birinci şahıs' kendisine benzetilen taraf *Nedîm*'dir.

3. Tecridin diğer bir türü Manastırlı'nın (2009, s. 452) Fazıl'dan alıntılıdığı

*hâne vü debdebe vü tañtana vü huddâmı
işte Fâzıl da kibâr-ı uzamâdur şimdi*

beytindeki gibidir. Bir önceki türe oldukça benzeyen bu örnekte şair kendisini bu kez üçüncü bir kişi olarak farz etmektedir. Belki de aralarındaki benzerlikten ötürü bu türdeki örnek sayısı fazla değildir⁹.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi tıpkı teşbihte olduğu gibi *tecridd*e de aralarında ortaklık bulunan iki taraf söz konusudur. Şirvânî ve Diyarbakırlı'nın *tecriddi* teşbih tanımından istisna etmeleriyle her iki terim arasında olması muhtemel karışıklığı bertaraf etmek istedikleri söylenebilir.

iii. Teftâzânî'nin itirazı

Şirvânî ve Diyarbakırlı'nın Kazvînî'den aldığı teşbih tanımına¹⁰ Teftâzânî (2020, ss. 44-45) itiraz eder. Teftâzânî'ye göre Kazvînî'nin tanımına "Ahmet ve Mehmet geldi." cümlesi de dâhil olur zira bu cümlede 'gelme' fiilinde Ahmet ve Mehmet'in ortaklığına delalet vardır. Eğer Kazvînî tanımına "*kâf*¹¹ ve benzerleriyle" diye şart koşsaydı bu karışıklığı önlemiş olurdu. Fakat Seyyid Şerif Cürçânî (2004, ss. 518-519) bu itirazı haklı bulmaz. Çünkü "Ahmet

9 Diğer örnekler için bkz. Bilgegil, (1980, s. 251); Saraç, (2004, ss. 176-177); Shareef, (2015, s. 386). Bilgegil'in örneği Şeyhülislam Yahya'nın

başında od yanarken 'aşıkuñ Yahyâ yine yanmaz
ser-i Mecnûn'daki kuşlar meger murğân-ı âteşdür

beytidir. Halbuki beyitte geçen *Yahyâ* kelimesi hitap olmalıdır. Yani müellifin tanımladığı türle verdiği örneğin türü uyuşmamaktadır.

10 Kazvînî'nin (2012, s. 408) tanımı şöyledir: "التشبيه الدلالة على مشاركة أمر لأمر في معنى. والمراد ههنا ما لم يكن على وجه الاستعارة." (al-taşbîhu al-dalâlah 'alâ muşâarakat amr li-amr fi ma 'ná. Vâl-murâd hahunâ mâ lam yakun 'alâ vach al-isti 'arat al-taḥkîkiyyah vâl-isti 'arah bi 'l-kinâyah vâl-tacrîd) "Teşbih, bir şeyin bir şeyle ortaklığını göstermedir. Burada kastedilen açık istiare, kapalı istiare ve *tecridd* yolları değildir [Tercüme bana ait]."

11 Arapçada 'gibi' anlamına gelen ön ek.

ve Mehmet geldi” cümlesinin asıl delaleti “gelme” fiilinin Ahmet ve Mehmet’in her birine yüklenmesidir. Ortaklık ise bu yüklemelerin gerektirdiği dolaylı bir manadır. Diğer bir deyişle “Ahmet ve Mehmet geldi.” cümlesinin ortaklığa delaleti doğrudan değil dolaylı bir delalettir. Eğer konuşan kişinin kastı ortaklığı gösterme değilse, delalette konuşanın kastı esas alındığından (bkz. Bölüm 5.1) bu cümle teşbihin tanımına girmez. Eğer konuşan kişinin kastı ortaklığı gösterme ise bu cümlenin teşbih tanımına girmesinde bir sakınca yoktur. Bu takdirde cümle, ‘Ahmet gelişinde Mehmet’le ortaktır’ anlamına gelir ve teşbih ifade eder. Cürcânî’nin bu yorumuyla Tefâtânî’nin, Kazvî’ye yaptığı itiraz ortadan kalkmış olur.

Burada tartışmaya muhtaç bir husus teşbihte ortaklığa delaletin doğrudan olmasının Kazvî’nin tanımındaki istiare ve tecridi istisna eden şarta gerek bırakıp bırakmadığıdır.

iv. Tecahül-i arif ve delalet

Çalışmanın girişinde verilen *tecahül-i arif* örneğine dönülecek olursa beytin benzetme veya aralarında ortaklık bulunan iki taraf içerdiği hatırlanacaktır. *Tecahül-i arif* türlerinden biri de övme veya yerme gibi sebeplerle yapılan mübalağalardır. Belagat kitaplarına bakıldığında *Belâgat-i Osmâniyye*’de olduğu gibi bu türe verilen örneklerin dolaylı olarak benzerlik anlamını barındırdığı görülür (bkz. Ahmed Cevdet, 2000, s. 111; Bilgegil, 1980, ss. 196-197; İbnü ’l-Kâmil, 2012, ss. 62-63; Manastırlı, 2009, ss. 463-464; Saraç, 2004, ss. 206-207; Shareef, 2015, ss. 402-403; Şirvânî, 2007, s. 88). Hatta bu tür benzetmeleri Mîrdûhî-zade (1999, s. 185) teşbih olarak niteler. Saraç (2004, s. 205) da *tecahül-i arif*’in her zaman mübalağa ve teşbihle birlikte bulunduğunu belirtir. Müeyyed-billâh istiareyle ilişkilendirir. Matlub (1983, c. II, s. 39) onun bu yorumunu *tecahül-i arif*’in teşbih ve kendisine benzetilen ile benzetilenin birbirine karıştırılması üzerine bina edilmesine bağlar. İki terim arasındaki ilginin varlığı teslim edilmesine rağmen mahiyeti açık bir şekilde belirtilmemiştir.

Sonuç

Teşbih tanımlarının karşılaştırıldığı çalışmada yeterli bir teşbih tanımının tespiti, ifade şekillerinin karşılaştırmalı incelenmesinin sağlayacağı kolaylık ve belagat kitaplarının muhtevası ile ilgili sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmada anılan bütün tanımlardan teşbihin çeşitli tür ve yönlerini anlama ve teşbihi öğretme sadedinde istifade edilebilir. Dolayısıyla ele alınan tanımların herhangi birinin faydasız olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Tanımlara koşulan bazı şartlar, teşbihin bazı türlerini açıklamada veya teşbih kavramının anlaşılmasında rol oynayabilir. Öte yandan bu koşulan şartlar tamamen göz ardı edilerek “Teşbih, benzetmedir.” şeklinde bir tanım da çoğu zaman durumun gerektirdiği faydayı sağlayabilir. Fakat bir takım karmaşık ifade şekillerinin adının konmasında *teşbih* mefhumun sınırlarını belirgin bir şekilde belirleyen bir tanıma ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bilhassa teşbih çözümlenmelerinin konusunun genelde şiirler veya edebî metin örnekleri olduğu düşünülürse sözü edilen ihtiyacın mahiyeti takdir edilecektir. Yapılan inceleme neticesinde belagat kitaplarında yer alan birçok tanımın bazı teşbih türlerini dışarıda bıraktığı görülmüştür. Teşbihin tüm fertlerini kapsamaya ve benzerleriyle sınırını çizmeye en elverişli tanımın Şirvânî ve Diyarbakırlı tarafından Kazvî’den aktarılan tanım olduğu kanaatine varılmıştır.

Kazvî'nin bu tanımını her ne kadar Teftâzânî tarafından eleştirilse de Seyyid Şerif Cürçânî bu eleştiriye doyurucu bir cevap vermiştir.

Teşbihi tanımlama çabası teşbihin *tecrîd*, istiare ve *tecahül-i arif*le karşılaştırılmasını gerektirmiştir. Her biri bir şekilde benzetme anlamı içeren bu terimlerin tanım ve örneklerinin karşılaştırılmasının hepsinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı görülmüştür. Bu bağlamda belagat terimlerinin Türkçeleştirilmesi ile ilgili çalışmalara da değinilmeli. Teşbih teriminin bazen “benzetme” kelimesiyle karşılandığı görülmektedir. Halbuki “benzetme”nin, bir belagat terimi olan teşbihten daha geniş olduğu ve farklı terimlerin de benzetme ifade ettiği görülmüştür. Dolayısıyla Türkçeleştirme çalışmalarında belagat sisteminin bütününe göz önünde bulundurmamak daha sağlam ve anlaşılır bir terminolojinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Teşbih tanımlarının görünümü Türk belagat kitaplarının yazılış gayelerine de işaret eder niteliktedir. Bu eserlerin birçoğunun ders notlarının derlenmesiyle yahut ders kitabı olarak kaleme alındığı bilinmektedir. Bu gayelerine uygun olarak teşbih tanımlarında da öğreticiliği gözettiklerini görülmektedir. Bilhassa taranan kaynakların yarısında görülen “benzetme” yüklü tanımların teorik bir çerçeve çizmekten ziyade pratik faydaya yönelik olduğu söylenebilir.

Kaynakça / References

- Ahmed Cevdet. (2000). *Belâgat-ı Osmâniyye*. (T. Karabey ve M. Atalay, Yay. haz.). Ankara: Akçağ.
- Bilgegil, M. K. (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1: Belâgat*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Cürçânî, S. Ş. (2004). Hâşiye 'ale 'l-Muṭavvel. A. İ. İnâye (Yay. haz.), *El-Muṭavvel* içinde. Beyrut: Dâr İhyâ al-Turâş al-'Arabî.
- Demirciler, A. Z. (2019). Anlam ve Edebiyat Teorilerine Dair Türkçe Geleneksel Literatürü Tasnif Denemesi. *Türkoloji Dergisi*, XXIII(1), 1-27.
- Diyarbakırlı M. S. (2009). *Mîzanü 'l-Edeb*. (S. Aydoğan, Yay. haz.). İstanbul: Kitabevi.
- Duman, M. A. (2019). *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*. Ankara: Nobel.
- Ebherî, E. ve Alp, T. H. (2010). *Mantık: İsağoci Tercümesi & Mantık Terimleri Sözlüğü*. (T. H. Alp, Çev.). İstanbul: Yasin.
- Gökter Gençer, B. ve Yavuzarslan, P. (2020). Genel Sözlüklerde Tanım ve Tanımlama Yöntemleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, XVII(3), 392-411.
- İbnü 'l-Kâmil M. A. (2012). Belâgat-i Osmaniyye. *Mehmet Abdurahman'ın Belagat-ı Osmaniyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)* içinde (ss. 22-74). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Kazvî, H. (2012). *Telhis Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat)*. (M. Ş. Ustaosmanoğlu ve H. İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Hanifiyye Kitabevi.
- Keklik, M. ve İnci, S. (2020). Eski Türk Edebiyatı Alanında Belagat Çerçevesinde Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, VIII(25), 51-91.
- Manastırlı M. R. (2009). Mecâmiü 'l-Edeb. H. Güneş (Haz.), *Mehmet Rifat Mecâmiü 'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)* içinde (ss. 145-505). Trakya Üniversitesi.
- Matlûb, A. (1983). *Mu'cemu 'l-Muṣṭalaḫâti 'l-Belâgiyye* (C. I-III). Bağdad: al-Majma' al-'İlmî al-'İrâkî.
- Mihalicî M. (2018). Zübdetü 'l-Beyân. Ö. Uyan (Yay. haz.), Mihalicî Mustafa Efendi'nin Zübdetü'l-beyân İsimli Belâgat Kitabı [Tahlil-Metin] içinde, *Journal of Turkish Language and Literature* (C. 2, ss. 473-522).

- Mirdûhî-zâde A. S. (1999). *Mîzânü'l-Belâga*. Ş. Baranoğlu (Haz.), *Abdurrahman Süreyyâ Mîzânü'l-Belâga (Yayımlanmamış doktora tezi)* içinde (ss. 1-212). Ege Üniversitesi.
- Molla Lütüfî. (1991). Risâle. M. Aksoy (Haz.), *Molla Lütüfî'nin Risâle-i Mevlânâ Lütüfî'si (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)* içinde (ss. 56-117). Ege Üniversitesi.
- Mütercim Âsım. (2013). *el-Okÿânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. (M. Koç ve E. Tanrıverdi, Yay. haz.) (C 1-6). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Ruşçuklu M. H. (2016). Belâgat. S. Çaldak (Haz.), *Ruşçuklu M. Hayrî'nin Belâgat'i İnceleme-Metin-Terimler Dizini (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)* içinde (ss. 53-109). İnönü Üniversitesi.
- Saraç, M. A. Y. (2004). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Bilimevi.
- Shareef, M. A. (2015). *el-Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnifi. (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Ankara Üniversitesi.
- Şirvânî A. H. (2007). *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin)*. (A. Kılıç, Yay. haz.). Kayseri: Laçın Yayınları.
- Teftâzânî, S. M. (2020). *el-Mutavvel*. (Z. Çelik, Çev.) (C. 1-2, C. II). İstanbul: Litera.